

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verlagen

Verslag van het veertiende PSU-symposium, op 31 mei 1997

Max Güldner
Wim Roelofsen

De belangstelling voor het veertiende voorjaarsymposium van de PSU was opnieuw weer zeer groot. De Stadsschouwburg te Utrecht bleek voortreffelijk dienst te doen voor dit symposium, dat de titel meekreeg *Och, mijn lieve mamaatje – over moeders en moederschap*. Was het toeval of het vernuft van de symposiumcommissie dat in deze nieuwe locatie nu met 'de moeder' een nieuwe start gemaakt werd, net zoals in 1984 bij het eerste symposium met 'de vader' werd begonnen?

Waarom is nooit eerder een symposium aan moeders gewijd? Moeders en moederschap zijn een oneindig thema, een thema dat misschien ook moeilijk en beladen is omdat er emotioneel zoveel aan vast zit, zoals bleek tijdens de forumdiscussie. De voorzitter sprak dan ook zijn hoop uit dat de lezingen en discussies bij zouden dragen tot een genuanceerde en ook voor de klinische praktijk relevante beeldvorming omtrent dit onderwerp.

In de eerste lezing ging de heer De Raeymaecker uitvoerig in op de vroege moeder-kindrelatie, waarvan Winnicott zegt dat tederheid het subtiele kenmerk ervan is. Langs literaire verwijzingen, psychoanalytisch gedachtegoed uit het verleden en via een studie van P. Wolff (eind jaren zestig) tot meer recent onderzoek van onder anderen T. Brazelton en D. Stern heeft De Raeymaecker getracht de subtiliteiten en kenmerken van de vroege moeder-kindrelatie te schetsen. Uit de studie van Wolff bleek dat moeders die de dagen na de geboorte in staat waren de weelde van de rust te verdragen en zichzelf passiviteit konden toestaan, later meer geduld en tolerantie hadden tegenover hun baby. Een voor de klinische praktijk

zeer relevante vertaling was de constatering dat de gedoseerde aandachtsregulatie in het interactiespel tussen de moeder en haar baby ook van eminent belang is voor de psychotherapie. Het is deze egosteen die we in de behandeling zowel aan volwassenen als aan kinderen bieden waarbij langzaam maar zeker de focus gericht wordt op een bepaald thema, dat vervolgens samen bekeken wordt, waarna weer een adem-pauze komt. Mutualiteit, maternal referencing of orkestreren zijn in dit verband begrippen die het bijzondere van de moeder-kindrelatie proberen te omschrijven. Tot slot bleef De Raeymaecker ook nog stil staan bij het 'theory of mind model' waardoor een groot beroep gedaan werd op de aandachtsspanne van de toehoorder. Enige troost is er in het vooruitzicht dat de lezing in al haar facetten nog eens rustig nagelezen kan worden in het symposiumboekje.

In een zeer heldere lezing richtte mevrouw De Wit de aandacht op het 'moeder worden' en de betekenissen en belevingen die met dit thema in de analyse/psychotherapie aan de orde kunnen komen. Haar lezing had bovendien ook een heel persoonlijk karakter, niet in de laatste plaats door de klinische vignetten waarin ze verhaalde over haar zwangerschap en de reacties hierop van zowel vrouwelijke als mannelijke patiënten. De zwangerschap, en zeker de eerste, brengt bij de vrouw en aanstaande moeder vaak oude, oedipale en preoedipale conflicten opnieuw tot leven. Op het oedipale belevingsniveau spelen verlangens bij het kleine meisje, als trouwen met vader en een baby met hem krijgen, een rol, maar moeder zit in de weg. De Wit liet onder andere aan de hand van een citaat uit de roman *Brief aan een nooit geboren kind* van Oriana Fallaci zien dat bij vrouwen het schuldgevoel over het ten volle leven groot kan zijn vanwege de ambivalentie van de eigen moeder. De ontwikkeling van de seksualiteit en het beleven van zwangerschap worden dan ook

vaak gekleurd door conflicten en verwarring uit deze periode, misverstanden en onwetendheid over de vrouwelijke anatomie, mythen of religieuze opvattingen omtrent de onreinheid van de moederschoot. Interessant was om te horen hoe uiteenlopend de reacties van de patiënten waren op de zwangerschap van De Wit. Allerlei oedipale en preoedipale thema's kregen hierdoor een extra nadruk in de behandeling. Het is jammer dat vooral de laatste opmerking van De Wit over haar aanvankelijke zorg of psychoanalytica worden wel te combineren is met moeder worden tijdens de forumdiscussie zo centraal kwam te staan dat andere, misschien klinisch meer relevante onderwerpen onderbelicht bleven.

In de derde lezing over *Monsters en Godinnen* trachtte de heer Stufkens een antwoord te geven op de vraag hoe al de verschillende moederbeelden ontstaan en wat in de ontwikkeling van het jongetje ertoe bijdraagt dat die beelden in stand worden gehouden. Het gaat daarbij om tegenstellingen van stereotypen, van een tweespalt in het moederbeeld. De vrouw als madonna of als hoer, van moeder Teresa tot Mata Hari. Het lijkt alsof er twee soorten vrouwen bestaan, maar ook twee soorten moeders: goede en slechte moeders. Splitsing is daarbij het centrale mechanisme. Volgens Stufkens is de tweespalt in het moederbeeld een universeel verschijnsel en het onvermijdelijke gevolg van hoe het kind opgroeit. De intense afhankelijkheid van het kind is tevens de bron van angst en haat, de moeder heeft de macht om te geven en te onthouden. Tegen die achtergrond wordt het beeld van moeder opgebouwd, bestaande uit zijn reële ervaringen met haar en datgene wat in hemzelf leeft aan verlangens, angsten en fantasieën in relatie tot haar. Splitsing heeft nu tot doel de tegenstrijdige aspecten van het object uit elkaar te halen. Het goede object, de lieve en onnipotente moeder die 'weet wat je voelt voordat je zegt wat je bedoelt', is feitelijk een almachtsfantasie van het kind. Een moeder die niet voelt wat het kind bedoelt, een moeder waarover het kind geen controle heeft en die in het ergste geval het leven van het kind bedreigt, is een slechte moeder, een heks. Stufkens noemt een aantal factoren die van belang zijn voor het ontstaan en persisteren van die tegen-

gestelde beelden, zoals de grotere vanzelfsprekendheid waarmee sommige moeders aanvoelen wat hun kind vraagt terwijl bij andere moeders juist de eigen pathologie overheerst. Ook kindfactoren als aanleg, temperament en behoeften zijn hierop van invloed, evenals de identificatieprocessen van de eerste tijd in de opbouw van het interne moederbeeld. Aan de hand van een drietal typen moederbeelden laat Stufkens zien dat elk beeld een bepaald Leitmotiv heeft en dat een verstoord verlopen integratieproces van het jongetje zijn latere beleving van de vrouw kan bepalen. Het eerste moederbeeld is dat van de oermoeder, verdicht tot de baarmoeder en enige ouder, gesplitst in de vruchtbare moedergodin, de Alma Mater, de grote goede moeder of de vernietigende monsterlijke baarmoeder, de kannibaliserende zwartegatfantasie. In de ontwikkeling van het kind verschuift het almachtige oermoederbeeld van maagdelijke voortplanting naar een 'tweeseksenmodel' en naar meer gedetailleerde moederfantasieën. Het preoedipale moederbeeld van het jongetje wordt bepaald door de separatie-individuatie, het ontwikkelen van de genderidentiteit en de dis-identificatie met moeder. De castrerende moeder die het jongetje geen man laat worden is hierbij een centrale fantasie en manifesteert zichzelf in allerlei beelden van heksen, vampiers of vaginae dentatae. Haar tegenhanger is de zich gevende en offerende moeder die in allerlei madonnavarianten tot uitdrukking gebracht wordt. In deze fase liggen ook aanknopingspunten voor het ontstaan van de perversie. De slechte gevoelens, de agressie bestemd voor het externe object, de moeder, worden geseksualiseerd. Door de vernietigingswens te veranderen in de wens om pijn te doen, en deze wens te controleren brengt het jongetje zijn moeder in veiligheid. De interne objectrelatie van de preoedipale wereld van het jongetje is in principe sado-masochistisch gekleurd. Geleidelijk wordt de preoedipale voorstellingswereld vervangen door het oedipale moederbeeld. De centrale fantasie is hier de moeder als verleidster, als hoer en de pendant is de seksuele moeder, de moeder-maagd. Stufkens sluit hier in zijn betoog aan bij Freud die de 'moeder als hoer'-fantasie gebruikt om een antwoord te geven op

de vraag hoe de jongen in zijn fantasie de kloof tussen de tedere en de zinnelijke liefde voor moeder probeert te overbruggen. Daarnaast wordt de jongen in deze fase ook nog geconfronteerd met het incesttaboe en de castratieangst die met vader verbonden zijn. Het belang van vader in dit triangulaire proces is dat hij voor het jongetje een mannelijke identificatiefiguur is. Doorslaggevend in de ontwikkeling zal zijn of het hem lukt om de tegengestelde moeder- en vrouwbeelden met elkaar te verzoenen. Aan het einde van deze boeiende en vooral beeldende lezing komt Stufkens tot de conclusie dat moederbeelden bij mannen niet los te maken zijn van mannenbeelden bij moeders, misschien ook eens een thema om een symposium aan te wijden?

Het middagprogramma begon met een lezing van mevrouw Emmens-Vijlbrief over het thema: als de dochter moeder wordt van een dochter. Ook deze lezing ging evenals de lezing van De Wit over de belevingswereld van de moeder. In dit geval met name over de beleving van moeders ten aanzien van dochters. Al bij de geboorte van een dochter kunnen onvervulde wensen en onopgeloste angsten uit de relatie van de moeder met haar eigen moeder gereactiveerd en op de jonggeborene geprojecteerd worden. Emmens-Vijlbrief vestigde de aandacht op spiegeleffecten, die duidelijk maken hoe onbewuste drijfveren, attitudes en angsten doorgegeven kunnen worden van generatie op generatie. Om deze spiegeleffecten te illustreren werd vrij uitvoerig een casus besproken van een grootmoeder. De relatie met haar dochter en kleindochters, maar ook de relatie met haar moeder en grootmoeder kwam aan de orde. Zo kwam in beeld een keten van vijf generaties moeders en dochters. In een aantal hypothesen werd besproken hoe het schuldgevoel van deze grootmoeder dat ze geen goede moeder zou zijn geweest, kan worden begrepen. Maar steeds blijkt het essentieel voor het begrijpen van deze vrouw, dat zowel naar voorafgaande generaties als naar volgende generaties wordt gekeken.

Hierna volgde mevrouw Groen-Prakken over de grootmoeder. Er kwamen twee gezichtspunten aan de orde: wat betekent een oma voor haar kleinkinderen en wat betekent het voor

een vrouw om kleinkinderen te krijgen? Er bestaat in de fantasie een beeld van de grootmoeder waarin het lijkt of het menselijke haar vreemd is: ze is lief, geduldig, enzovoort. Zowel kleinkinderen, kinderen, als grootmoeders hebben belang bij dit idyllische beeld. Het kleinkind vindt er troost in, bij de middelste generatie speelt het nooit opgegeven verlangen naar de perfecte moeder uit de vroegste levensperiode een rol, en de grootmoeder delgt in deze fantasie schuldgevoelens over eigen tekortkomingen bij de opvoeding. Elke generatie kan proberen deze fantasie te verwezenlijken. Maar in het echt zijn oma's anders.

Groen-Prakken laat dan in een verrassende analyse zien, dat de bekende sprookjes *Roodkapje* en *Hans en Grietje* ook uitgelegd kunnen worden als een verbeelding van de ambivalente betekenis van een oma in het leven van een kind. Hierna volgde een levendige beschrijving van het proces van ouder worden vanuit de optiek van het zelf. Ouder worden is een fysiek proces, maar ook op het gebied van de objectrelaties verandert er veel. De verandering in de positie ten opzichte van de kinderen brengt onvermijdelijk krenking, jaloezie en verdriet met zich mee. Oudere mensen raken dan ook meer op zichzelf gericht; meer zorg voor zichzelf is noodzakelijk omdat er minder stimulans van externe objectrelaties uitgaat. De stap naar overmatig narcisme is maar klein. Een kleinkind kan hierin verandering brengen. De vitaliteit die de komst van een kleinkind voor de grootmoeder vaak met zich meebrengt kan heel groot zijn. Een kleinkind is een nieuw wezen om lief te kunnen hebben en om trots op te zijn. Groen-Prakken beschrijft hoe het gaat om een gedistantieerd herbeleven van een van de meest emotionele fases uit het verleden. Alles is afstandelijker, de liefde, de trots, maar ook de boosheid en de wanhoop. Het gaat in deze periode ook om de zoveelste ronde in de doorwerking van separatie-individuele problemen en ook Oedipus dient zich weer aan. Deze boeiende lezing eindigde met enkele opmerkingen over eindigheid en toekomstperspectief.

De laatste lezing, van mevrouw Van Rijthoven, was getiteld *Moederen en Maatschappij*. Het perspectief lag in deze lezing anders dan in de eer-

ste vijf. Het ging nu over modern ouderschap, ouderschap in onze tijd. Vanuit de stelling dat ouderschap verantwoordelijkheid vereist en een keuze is waarvoor best een deel van werk of carrière kan worden ingeleverd, vraagt Van Rijthoven aandacht voor de keerzijde van de maatschappelijke vooruitgang. Nadat een aantal onderzoeken de revue zijn gepasseerd wordt samenvattend gesteld dat ouders in het algemeen gezonder, beter opgeleid en psychologisch begaafder zijn dan honderd jaar geleden, maar dat veel kinderen marginaal geworden zijn. In zekere zin is er sprake van devaluatie van het ouderschap. Bij het ontwikkelen van nieuwe opvoedingstradities moeten we er rekening mee houden dat idealen van volwassenen sneller veranderen dan de belangen en behoeften van kleine kinderen, stelt Van Rijthoven polemisch. De teneur van haar lezing is dat er te gemakkelijk gedacht wordt over de afwezigheid van ouders tijdens de opvoeding. En haar slotconclusie luidt dat opvoeden, ook zonder werk, kennis en inzet vereist. Ouders hebben – maatschappelijk gezien – een dubbele verantwoordelijkheid, die zich op lange termijn uitstrekt en niet zo maar is over te dragen. Een probleem is dat je het met deze laatste conclusie eens kunt zijn en toch over veel actuele opvoedingszaken van mening kunt verschillen. Het gaat immers om de psychologische betekenis die in gelijksoortige situaties toch heel verschillend kan zijn. De discussie die hierna losbrak concentreerde zich opvallend genoeg vooral op deze laatste lezing, toch de minst analytische van deze dag; waarschijnlijk omdat daarin een persoonlijk en sociaal probleem werd besproken dat zeer veel aanwezigen direct aansprak.

M.G. Güldner, orthopedagoog/psychotherapeut, is werkzaam bij de polikliniek van het Paedologisch Instituut, Duivendrecht.

W. Roelofsen, psycholoog/psychotherapeut, is werkzaam bij de afdeling bureau universiteitspsycholoog, Erasmus Universiteit Rotterdam.

W.R. Bion: Past and Future. International Centennial Conference on the Work of W.R. Bion (1897-1997); Turijn, Italië, 16-19 juli 1997

Jef Dehing

Bions dochter Parthenope, zelf psychoanalytica, organiseerde dit congres, samen met Silvio A. Merciai en verschillende officiële instanties uit Turijn en omgeving, om de honderdste verjaardag van Bions geboorte (8 september 1897) te herdenken. Zij hoopte dat het een gelegenheid zou zijn om Bions werk op een kritische wijze te herbekijken, om ook zijn minder bekende geschriften te integreren, en vooral om de nieuwe perspectieven die hij opende verder te exploreren: een congres niet alleen over Bion dus, maar vooral in de Bioniaanse geest van avontuur en vrijheid van denken. 'Psychoanalyse zelf is maar de streep op de vacht van de tijger. Uiteindelijk zal ze wellicht de Tijger ontmoeten – het Ding an sich – O' (Bion 1975, p. 112). Dit citaat uit Bions *Memoir of the Future* gold als voornaamste motto voor dit congres: een hele uitdaging voor het narcisme van de psychoanalyticus!

Méér dan zeshonderd inschrijvingen bekroonden het uitstekende organisatorische werk; met tweederde van het totaal aantal deelnemers waren de Italianen duidelijk in de meerderheid: psychoanalytici, maar ook veel studenten van de Turijnse universiteit. Uit het buitenland vielen vooral de sterke delegaties uit Noord- en Zuid-Amerika, Engeland en de Tavistockkliniek op. Bij de andere Europese landen waren Frankrijk en Duitsland het best vertegenwoordigd. We ontmoetten ook deelnemers uit Scandinavië, Finland, Duitsland, Zwitserland, Griekenland en Israël. Met twee Vlamingen en één Nederlander hadden de lage landen aan de zee een wel heel discrete delegatie.

Alle deelnemers kregen het laatste boekje van Bion cadeau: *Taming Wild Thoughts*. Een attentie die we mede te danken hadden aan Francesca Bion, de redacteur, en Karnac Books. De verwachtingen waren hooggespannen, mede door het uiterst rijke programma: er waren slechts enkele plenaire sessies voorzien, met bijdragen van André Green, Claudio Neri

en James Grotstein, en een afsluitend rondetafelgesprek met analytici die Bion persoonlijk ontmoet hebben. Daarnaast waren de drie en een halve dag van 's morgens vroeg tot 's avonds laat gevuld met panels en workshops; soms moest de arme congresganger kiezen tussen negen verschillende mogelijkheden. Hoe is het nu afgelopen met het 'temmen van de wilde gedachten', en vooral, wat dient men te verstaan onder 'temmen'? Grosso modo vielen de voorgestelde bijdragen uiteen in twee grote groepen:

De eerste groep hield het bij een herhaling van Bions gedachtegoed: hier werden zijn denkbeelden over groepen nog eens uit de doeken gedaan, daar verdiepte men zich in alfa-functie en rêverie, bêta-elementen en projectieve identificaties.¹

Container en contained waren niet uit de lucht, met de obligate oscillatie PS ↔ D, transformaties in K en O, en natuurlijk het beruchte opgeven van geheugen, verlangen en begrijpen in de analytische sessie. Klinische voorbeelden illustreerden meestal deze theoretische opfrissers.

Soms waren deze herhalingen nuttig, stelden ze ons in staat nieuwe verbanden te ontdekken, of gaven ze een klaardere herformulering van oude standpunten. Soms echter had men eerder de indruk dat de spreker zijn kennis over Bion wilde etaleren (één ging er zelfs prat op een bepaald concept vóór Bion te hebben ontdekt!), of wilde aantonen hoe goed hij Bions oeuvre in de eigen publicaties had verwerkt. Hier werd Bion zelf 'getemd'.

Een tweede groep sprekers durfde het aan nieuwe paden te betreden; zij gingen vooral uit van twee bioniaanse concepten: de 'primordiale psyche' (en het 'protomentale' systeem) en de 'transformaties in O'. Hier werden de toehoorders wel eens nerveus: een consequent doorvoeren van Bions ideeën leidt immers tot het ter discussie stellen van de psychoanalyse zelf.

Met het 'protomentale' systeem (en ook met de 'pre-concepties') grijpt Bion terug naar Jungs hypothese over de archetypen: ingeboren structuren die vorm geven aan elke mogelijke psychische ervaring, een a-priori-'weten' dat door de emotionele ervaring gerealiseerd wordt. Met de 'transformaties in O' is het nog erger: hier verlaten we de 'streep op de vacht van de tijger'; hier verliezen begrijpen en weten hun relevantie en

geruststellende kracht, om plaats te maken voor het 'zijn', niet om 'O' te kennen, maar om het te worden. De interpretatie wordt bijkomstig, en een grondige herziening van de psychoanalytische techniek dringt zich op. Blanchot parafraserend ('La réponse est le malheur de la question') zouden we kunnen zeggen: 'L'interprétation est le malheur de la séance – et des questions qui s'y posent.' Hier wordt ook de overwaardering van het denken, die een deel van Bions oeuvre kenmerkt, grondig gecorrigeerd. Parthenope Bion merkte in dit verband op dat ook de filosofie vragen stelt, vaak echter zonder rekening te houden met emotionele of onbewuste factoren. In de mate waarin ze antwoorden vindt, verliest ze een deel van de waarheid: 'Elke nieuwe kennis is een verlies van de absolute waarheid.'

Deze laatste uitspraak danken we aan André Green (Parijs), die zich ergens tussen beide groepen in situeerde. Zijn *lettura magistrale* was magistraal, maar toch voorzichtig. Van hem wordt gezegd dat hij met Bion in dialoog trad, zonder zijn eigen identiteit te verliezen. Hij had het over de 'primordiale psyche' en de kracht van het negatieve. Alleen het onbewuste, dat bestaat uit verdrongen, maar 'positieve' representaties, kan geïnterpreteerd worden. Bêta-elementen zijn géén representaties, maar – vaak 'negatieve' – *Dinge an sich*. Door de 'primordiale psyche' te herleiden tot bêta-elementen mist Green ergens de rijkdom van de pre-concepties: als de drift de psychische representant is van lichamelijke stimuli, hoe komt dan deze somatopsychische link tot stand? Green waarschuwde ons – terecht natuurlijk – tegen oversimplificatie: dit zou het einde van de psychoanalyse betekenen. Maar dit verwijt geldt zeker niet Bions model: naast Freuds verdrongen onbewuste van de eerste topica onderscheidt hij twee andere (onbewuste) 'lagen': de bêta-elementen, rauwe zintuigelijke impressies die nog niet verdrongen kunnen worden, en de pre-concepties, onbewuste (vóórbewuste?) structuren die a priori gegeven zijn. Waren deze beide lagen eigenlijk al niet vertegenwoordigd in Freuds beschrijving van het Es? Judith L. Mitrani (Beverly Hills) brak een lans voor de noodzaak om als analyticus ook 'goede' ervaringen van de analysant te 'bevatten', en ze niet als afweer, idealisering en ontkenning van

afgunst te behandelen. Anders moet de patiënt zich met Elvis Costello afvragen: 'What shall we do with all this useless beauty?' Mensen hebben ook voor hun vreugdevolle ervaringen een container nodig, en ook onze bekwaamheid tot liefde kan zich alleen maar ontwikkelen binnen een adequate container. Analytici moeten dus leren de liefde, dankbaarheid en bewondering van hun patiënten te ontvangen.

Parthenope Bion Talamo liet zich inspireren door twee citaten uit kinderboeken waaruit haar vader placht voor te lezen: 'Laying low and saying (almost) nothing': zo zou men de analytische attitude kunnen beschrijven. 'Don't jump to conclusions, Griselda!', nog een gouden raad voor analytici: (geniale) intuïties moeten hard gemaakt worden door stevig, rationeel denken, en in geen geval mogen interpretaties de nieuwsgierigheid smoren. Een goede interpretatie kan nooit een conclusie zijn; ze komt ook meestal 'te laat', dat wil zeggen als de emotionele ervaring waarop ze betrekking heeft al tot het verleden behoort.

Tijdens het debat merkte Green op dat suggestie niet is weg te denken uit de analytische situatie. Hij benadrukte de ethische aspecten van de (ideologische) macht van de analyticus: zijn theorie is als 'antwoord' al aanwezig vóór de patiënt zijn vraag kon formuleren. 'Laying low and saying (almost) nothing' verdient dus de voorkeur, al kan de patiënt deze 'stilte' niet altijd verdragen.

Paolo C. Sandler (Brazilië) poogde, in een uiterst rijke maar moeilijke lezing, Bions bijdragen over denken en weten te integreren. Hij vertrok hierbij van enkele paradoxen:

'Salomon zei, Er is niets nieuws op de aarde. Zoals Plato dacht, dat alle kennis slechts herinnering was, zo gaf Salomon zijn uitspraak, dat elke nieuwigheid slechts vergetelheid is' (Bacon 1625, *Of Vicissitude of Things*, p. 58).

'Waarheid is het voedsel van de psyche, maar de psyche haat de waarheid' (Bion). Kennis, als proces, is voortdurend in beweging, en nooit definitief. Droomwerk α maakt een differentiatie mogelijk tussen psychische realiteit en zintuigelijk waarneembare pseudo-realiteiten.

Zowel het voortplantings- als het spijsverteringsstelsel kan model staan voor de denk- en weetprocessen. Morele oordelen en rationele

constructen, zowel als logische redenering, bevinden zich buiten het domein van het denken, tenminste in de psychoanalyse, en in elke andere area die zich interesseert voor onderzoek naar het onbekende.

JoAnn Culbert-Koehn (Californië) sprak over de intersectie tussen bioniaanse en jungiaanse vertices. Ze wees op de talrijke parallellen die er te vinden zijn in het werk van beide mannen (Jung en Bion ontmoetten elkaar overigens in 1935, in de Tavistockkliniek). Jung zelf, vooral in zijn kinderjaren en in de periode na de breuk met Freud, gaf blijk van een uitzonderlijke vastberadenheid – en een deugdelijke alfa-functie – in zijn confrontatie met onbekende, pijnlijke inhouden van de psyche.

Rudi Vermote, de enige Belgische spreker, koos als titel: *De 'Grid', die tweedimensionale kruik*. In zijn lezing benadrukte hij het belang van de ingeboren pre-conceptie, de lege vorm die een ervaring mogelijk maakt waarin beeld, gewaarwording en gevoel 'klikken'. Hij ging ook op zoek naar het verschil tussen transformaties in K en transformaties in O, vooral in de analytische sessie: rêverie in O veronderstelt het verlaten van het zintuigelijke domein, en het opgeven van het denken. Kant zei hierover: 'Het contact met het Ding an sich is te vinden in de leegte tussen twee gedachten.'

James Grotstein (Los Angeles) zorgde met zijn plenaire lezing voor dé happening van het congres: hij bracht transformaties in O in verband met zijn concept van 'transcendente positie', en ging op zoek naar de mystieke dimensie in de psychoanalyse: de mogelijkheid om de dingen te ervaren zoals ze zijn, zonder de beschermende filters van PS en D. Ook hier was de ingeboren factor, 'O' binnen ons, sterk aanwezig.

Grotstein bekritiseerde Freuds formule: 'Wo Es war soll Ich werden!', en stelde voor dit oude Ik te vervangen door een subject-Ik: 'We are spoken through from an unknown place.' Het 'transcendente' zit in het overstijgen van rede en logica, 'beyond the pleasure principle, beyond the death instinct, beyond, beyond, beyond ...', zonder dat we 'O' ooit bereiken: de grens tussen mystiek en nihilisme is hier uiterst dun.

Ook Diego Napolitano (Milaan) had het over het protomentale systeem, de ongedifferentieerde kiemlaag van de psyche, voortdurend aanwezig,

bron van de 'basic assumptions', maar ook de basis van onze 'auto-poiesis'. Hij stelde een nieuwe definitie voor van het symbool: niet het defensieve fenomeen beschreven door Freud en Jones, maar een nieuwe zingevende constructie die nooit af is, maar steeds in wording. Proto-symbolische elementen zijn als 'foetale ideeën', waarover Bion zegde dat we ze kunnen doden – of erdoor gedood worden. 'O' worden veronderstelt de integratie van die 'foetale ideeën'.

Tot zover deze subjectieve greep uit het voedzame programma. Ik weerstond aan de neiging om afgunstige blikken te werpen op de talrijke panels en workshops die ik moest missen (bij voorbeeld over de relatie tussen Internet en de psychoanalyse); de lezer vergeve me dus dat ik er geen relaas over kan brengen.

Hebben de 'foetale ideeën' die op dit congres geoppeerd werden de psychoanalyse gedood? Grotstein antwoordde hierop: 'Ja, natuurlijk! De psychoanalyse moet voortdurend sterven! Lang leve de psychoanalyse!'

Noot

1. Op verzoek van de redactie geven we, ten behoeve van de lezer die minder vertrouwd is met deze begrippen, een (ultra-)korte inleiding tot Bions voornaamste theorieën, samen met een beknopte verklaring van enkele bioniaanse termen.

Bion in een notedop ...

In zijn *Experiences in Groups* (1948-51), postuleerde Bion al een *protomentaal systeem* waarin het fysieke en het mentale nog niet gedifferentieerd zijn: de matrix waaruit de emotionele fenomenen ontstaan. In 1962 (a & b) introduceert hij de term *pre-concepties*: ingeboren verwachtingen, een *a priori* gegeven kennis, 'lege gedachten' die op zoek zijn naar hun 'realisatie'. Zo gaat hij ervan uit dat de baby 'een ingeboren pre-conceptie heeft dat er een borst bestaat die beantwoordt aan zijn eigen onvolledige natuur' (Bion 1962b, p. 69).

Bêta-elementen zijn de onverwerkte zintuigelijke indrukken van de emotionele ervaring; zij hebben geen psychische kwaliteit en laten niet toe te leren uit de ervaring; zij zijn enkel geschikt voor evacuatie via *acting out* of *projectieve identificatie*. De moeder kan, dank zij haar *rêverie*, deze

projectieve identificaties opvangen, ze bewerken met haar *alfa-functie*, en ze als *alfa-elementen* teruggeven aan de baby. Alfa-elementen hebben wel psychische kwaliteit; zij vormen de basisbouwstenen voor elke mentale activiteit (dromen, denken, verdringing, enzovoort). De moeder functioneert dus als een psychische *container* voor de projectieve identificaties (*contained*) van haar kind. Bion zal de interacties tussen *contained* en *container* op verschillende niveaus onderzoeken, en ze vergelijken met de *oscillatie* $PS \leftrightarrow D$, de voortdurende overgang van de *paranoïd-schizoïde* positie en omgekeerd. Met zijn *transformaties in K* (*Knowledge*) bleef Bion nog binnen de grenzen van de klassieke psychoanalyse als hermeneutische wetenschap. *Transformaties in O* (het *Ding an sich*, de ultieme waarheid, de Godheid) hebben niet meer te maken met kennis, maar met het zijn. Voor een meer uitgebreide introductie verwijzen we naar onze samenvatting van Bions zes belangrijkste theoretische boeken (Dehing 1997) in het Nederlands. Maar bovenal bevelen we de rechtstreekse kennismaking met Bions boeiende werk aan.

Literatuur

Bacon, F. (1625), *Essays*.

Bion, W.R. (1948-51), *Experiences in Groups*. In: W.R. Bion, *Experiences in Groups and other Papers*. Routledge, London & New York (1961).

Bion, W.R. (1962a), *A Theory of Thinking*. In: W.R. Bion, *Second Thoughts. Selected Papers on Psycho-Analysis*. Maresfield Library, London (1967).

Bion, W.R. (1962b), *Learning from Experience*. Maresfield Library, London (1988).

Bion, W.R. (1975), *The Dream. Book One of A Memoir of the Future*. Karnac Books, London (1991).

Bion, W.R. (1963-1977), *Taming Wild Thoughts*. Karnac Books, London (1997).

Dehing, J. (1997), 'In the process of getting to know' Wilfred Ruprecht Bion (1897-1979). *Psychoanalytische Studies n° 10*, B.S.J.P., Brussel.

Dr. J. Dehing is leeranalyticus bij de Belgische School voor Jungiaanse Psychoanalyse en lid van de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie. Hij heeft een privé-praktijk te Brussel.

Psychoanalyse en seksualiteit Verslag van het veertigste Internationale Psychoanalytische Congres te Barcelona

Jaap Ubbels

Inleiding

Traditioneel vindt op de middelste dag van de week die het tweejaarlijkse congres van de IPA duurt de voor alle leden en aspirantleden toegankelijke 'Business Meeting' plaats waarop de bestuurlijke aangelegenheden worden afgehandeld. Deze keer had dit bestuurlijke gedeelte voor Nederland een bijzondere betekenis omdat aan het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap na een jarenlange voorbereiding en internationale visitatie de status van Provisional Society werd verleend. Leden en aspirantleden van het Genootschap zijn daarmee lid, respectievelijk aspirantlid, van de IPA geworden waardoor deze congressen in de toekomst ook voor hen direct toegankelijk zijn. Van de aanwezige Genootschapsleden kreeg ik de indruk dat zij hier blij mee waren. Maar is het nu werkelijk een voorrecht om als lid van de club aan deze congressen te mogen deelnemen; wat is nu de wetenschappelijke betekenis van zo'n groot congres – met dit keer naar schatting drieduizend deelnemers waaronder weer veel Spaanssprekende Zuid-Amerikanen – en loont het wel de moeite er naartoe te gaan? Natuurlijk, de functie als internationaal forum is belangrijk, zowel voor het uitwisselen van ideeën en ervaringen als voor het bewaren van iets van een gemeenschappelijke en voor buitenstaanders herkenbare psychoanalyse. Een bepaald onderwerp of psychoanalytisch concept wordt van allerlei zijden belicht, verdiept en soms levert dit een aantoonbaar resultaat voor de ontwikkeling van het psychoanalytische denken en de praktijk. Mag de betekenis op macroniveau nog gemakkelijk aan te geven zijn, op het individuele vlak ligt dat een stuk moeilijker wat ook blijkt uit de bescheiden actieve en passieve belangstelling onder de Nederlandse collegae. Dat er de gelegenheid is om beroemde buitenlandse collega's eens een keer te horen en te zien spreken, dat er tijdens een aangenaam verblijf in een interessante

omgeving de gelegenheid is om met – in de praktijk meestal Nederlandse – collega's op een wat ongedwongen manier kennis te maken, dat is natuurlijk van groot belang maar inhoudelijk blijft het een wat mager bod. Het wordt je dan ook niet erg aantrekkelijk en gemakkelijk gemaakt om van de vier plenaire ochtendsessies – waarbij een paar duizend mensen luisteren naar een vertoog over het allerindividueelste en intiemste wat een analyse is – en een wirwar van tientallen parallelsessies in de middag iets te maken waarmee je kunt werken, om er een werkelijkheid van te maken dus. De pre-published papers waren al te lezen in de *International Journal* (78/2 – 1997) en nadat je het nog eens aangehoord hebt valt er, als je geluk hebt, iets zinvol op te pikken uit de discussie, simultaan vertaald in vier talen. Verwezen door het massale en de spraakverwarring, hoofdschuddend over zoveel geleerds praat je er in de koffiepauze met een paar collega's over na. En af en toe denk je dan: 'Hé, daar heb ik wat aan' of 'Dat vind ik nou mooi.' En zo ontstaat er geleidelijk, uit een mengeling van verslagenheid en roes, overprikkeling en onderstimulatie, in zo'n massa en met zo'n aanbod aan tekst en informatieve warboel, een beeld. In Barcelona, de stad van het *fin de siècle* en het modernisme van Gaudí, werd ik bijvoorbeeld getroffen door het spreken over de betekenis van het einde van dit millennium en over het postmodernisme. Zo ontstond een kern – een transitioneel object als het ware – waaruit ik de hieronder weergegeven constructie maakte van een werkelijkheid van dit congres, de mijne wel te verstaan. Engelstaligen kunnen dat zo mooi zeggen: 'How was your congress this year?' Aan het slot van mijn verslag kom ik hierop terug.

Uitgangspunt

Veel belangrijke psychoanalytische denkbeelden zijn eind vorige, begin deze eeuw ontwikkeld in een wereld die sindsdien in veel opzichten ingrijpend veranderd is. Met het nieuwe millennium in zicht wordt de psychoanalyse bedreigd door voortijdige veroudering wanneer te weinig aansluiting gevonden wordt bij de snelle ontwikkelingen op allerlei gebieden. Meer dan ooit is daarom de vraag aan de orde

welke psychoanalytische denkbeelden nu als essentieel beschouwd kunnen worden en welke te lang vanzelfsprekend waren of ten onrechte in het vergeetboek zijn geraakt.

In die context stelde Green de vraag of seksualiteit iets te maken heeft met psychoanalyse (1995, *International Journal of Psycho-Analysis* 76, p. 871-885). De vraag is natuurlijk retorisch voor zover het seksualiteit als verschijnings- en uitingsvorm betreft. Natuurlijk speelt seksualiteit nog steeds een grote rol in de analyse, maar niet alleen en niet altijd. Freuds seksualiteit is de onze echter niet meer: seksueel gedrag, normen en waarden zijn veranderd, wetenschappelijke kennis en technische mogelijkheden zoals in-vitrofertilisatie hebben een enorme vlucht genomen.

De vraag of seksualiteit nog iets met psychoanalyse te maken heeft is minder retorisch wanneer het gaat om het klassieke paradigma van de polymorf perverse, infantiele seksualiteit. Geleidelijk is dit paradigma vervangen door theorieën waarin de infantiele seksualiteit begrepen wordt als een ondergeschikt deel van de ontwikkeling van de objectrelatie. Deze vraagstelling diende als het uitgangspunt van het afgelopen IPA-congres over psychoanalyse en seksualiteit.

Herziening van de theorie over seksualiteit

Spruiell onderstreepte in de eerste plenaire bijeenkomst het belang van seksualiteit als een integraal onderdeel van de kern, de fundamentele uitgangspunten van de psychoanalytische theorie. Maar wie over seksualiteit spreekt, moet het ook over agressie hebben omdat beide een onbewuste vorm krijgen in de matrix van moeder en kind. Agressie, niet alleen als destructieve kracht, maar ook als een drift die fundamenteel betrokken is bij separatie- en individuatieprocessen.

Vervolgens kwam Green, de grote man van dit congres, aan het woord. Zijn voordracht behelsde een aanzet om de drifttheorie meer in overeenstemming te brengen met theorieën waarin de objectrelatie of het affect centraal staat. Eerder heeft hij daartoe het idee van de 'erotische ketting' ontwikkeld. De drift is een concept dat het grensgebied tussen lichaam en psyche beslaat en met 'de erotische ketting'

wordt een schakel van stapsgewijze mentale symboliserings (fantasieën) van het lichamelijke verlangen bedoeld. Het Ik wordt 'gedreven' door de driften en wil zich, in een keten van symboliserings, aan het object hechten als ware het zijn complement. Overigens verschilt de betekenis van 'het object' van auteur tot auteur. Daarom heeft Green het liever over een 'objectaliserende' en 'dis-objectaliserende' functie, te vergelijken met Freuds idee van de gebonden en ongebonden energie.

Seksualiteit in de psychoanalytische behandeling

De klinische betekenis kwam op de tweede dag aan de orde toen Bollas, een geestverwant van Green, sprak over seksualiteit als een drijvende kracht die in taal ontlading vindt. Het onder woorden brengen is iedere keer een creatieve gebeurtenis wanneer datgene wat herinnerd wordt (nachträglich) iets van betekenis verandert. De analyticus kan de analysant binnenvoeren in de wereld van de verleiding zonder zelf een verleider te worden: '.....(analyticus en analysant beleven samen) lust door de omvorming van psychische energie in betekenissen ("acts of meaning"). Misschien is het "ah hah" dat tussen analysant en analyticus wordt uitgewisseld een "jouissance" die specifiek is voor deze liefdesrelatie.'

In de discussie werd de fundamentele vraag gesteld hoe Bollas, zonder terug te vallen op metapsychologische overwegingen, tot zijn 'verwoordingen' komt en hoe hij dat duidelijk kan maken aan anderen. Bollas antwoordde dat de eigen analytische training als een innerlijk houvast dient om zich in de interactie met de patiënt vanuit het eigen gevoel te kunnen laten gaan. Wanneer vanuit een tekstboek geleerd kan worden hoe een ander mens psychisch te veranderen is, dan zou dat van de analyse een perversie maken.

Bollas brengt op evocatieve, poëtische wijze onder woorden hoe psychische veranderingsprocessen op gang kunnen komen binnen een analytische relatie waarin de één gebruik kan maken van de andere, plezier heeft in het plezier van de ander, enzovoorts. In brede kring wordt het belang hiervan onderkend en wordt ook ingezien dat alle klinische keuzes in sub-

jectiviteit geworteld zijn. Dit laat echter onverlet dat er gezocht zal moeten worden naar een integratie van dit subjectieve, interactieve met min of meer objectiveerbare waarnemingen van klinische feiten, technische overwegingen en onderzoek naar wat met feiten aangetoond kan worden.

Wetenschappelijke ontwikkelingen

Psychoanalytisch onderzoek blijkt nog steeds een schaaars goed. Het panel over 'outcome research with adults' onder voorzitterschap van Kernberg kon ik helaas niet bijwonen, maar ik hoorde dat het internationale onderzoeksproject, waar het Nederlandse NPI een voortrekkersrol in speelt, een goede indruk maakte. De psychoanalytische variant van het hechtingsonderzoek tussen kinderen en hun primaire verzorger(s) kwam in het panel over 'attachment representation in adult years' aan de orde. Fonagy's onderzoek naar de voorspelbaarheid van hechtingspatronen blijkt inmiddels tot in de adolescentie positieve correlaties op te leveren. Vroege traumatisering door verwaarlozing en misbruik leidt tot een stoornis in het vermogen tot mentaliseren. Wanneer kinderen geconfronteerd worden met de vijandigheid jegens hen die zij bij hun ouders waarnemen treedt er een innerlijke weigering op om hierover verder na te denken en dit een plaats te geven binnen hun 'theories of the mind'. De dissociatie die hiervan het gevolg is, functioneert als een verdedigingsmechanisme. Fonagy's onderzoek ondersteunt de opvatting dat het in een psychoanalytische behandeling allereerst gaat om de afhankelijkheid in de objectrelatie en de vroege kwetsingen daarin. Daarnaast kan weer eens geconcludeerd worden dat het merendeel van Freuds beweringen over de vrouw, zoals 'het kind als fallus', in de prullenbak thuishoort. Overigens heeft Freud zelf altijd gesteld dat hij niets van de vrouw begreep en dat wat hij erover beweerde niet meer dan hypotheses waren. Klinisch materiaal werd slechts in bescheiden mate gepresenteerd. Etchegoyen en Kernberg, de gaande en de komende voorzitter van de IPA, gaven beiden een klinische voordracht. In beide gevalstudies ging het om seksuele angsten en functiestoornissen die pas in de beëindigingsfase van

de behandeling, vanachter een narcistisch gekleurde overdrachts-tegenoverdrachtsrelatie, plotsklaps en stormachtig in de vorm van een enactment de kop op staken. De klinische les was dat een analyticus niet zorgvuldig genoeg kan zijn in de bestudering van het seksuele leven van een patiënt alvorens het besluit genomen wordt om de behandeling te beëindigen. Wat betreft het meer traditionele psychoanalytische metapsychologische wetenschapsmodel werd in een interdisciplinair panel over psychoanalytische epistemologie van wetenschapsfilosofische kant (Kitcher, Castoriades) betoogd dat Freuds oorspronkelijke metapsychologie – het multidimensionele ruimtelijke, kracht en beweeglijkheid – nog steeds strookt met de wetenschappelijke eisen van deze tijd. In de tijd dat het klassieke structurele model van een organiserend Ik met afweermechanismen in een volgende versie van de DSM geïntegreerd gaat worden, werd dat model – toevallig of niet toevallig – op dit psychoanalytische congres minder gebruikt. Veel vaker werd er over psychische splijting gesproken in de zin van het idealiserend creëren van een (virtuele) fetisj (Marucco) en loochening van de naakte werkelijkheid (De Pereda). Splijting in die zin behelst dat er verschillende attitudes van de psyche tegenover hetzelfde fenomeen zijn. Dat fenomeen was op dit congres het geslachtsverschil, met de fallus als een lacaniaanse 'signifier'. Splijting is een concept dat beter past bij het postmoderne, pluriforme denken van deze tijd.

Psychoanalyse in de tijd van het postmodernisme

Het postmodernisme waakt tegen het zich vastleggen in verbanden en schema's die gemakkelijk verstarren en benadrukt dat de werkelijkheid gefundeerd is in subjectiviteit, geconstrueerd wordt onder invloed van interacties en geworteld is in taal. Meer dan het zoeken naar een absolute waarheid, gaat het erom de verschillende mogelijkheden zichtbaar te maken. Deze gedachtegang was terug te vinden in de boeiende voordracht van de Italianen Barale en Ferrute. Een enigszins vergelijkbare gedachtegang benoemt Tyson als een 'breed organisatorisch schema'. Veel psychoanalytici staan nog onder invloed van Freud en menen dat de psy-

choanalyse het raadsel van de seksualiteit moet en kan oplossen. Hierbij verwijst Tyson merkwaardigerwijs uitsluitend naar 'het mysterie van het zwarte continent', de vrouwelijke seksualiteit. Dit geeft dan weer voedsel aan de postmoderne veronderstelling dat alomvattende systemen tot uitsluiting leiden van bepaalde groepen zoals vrouwen en homoseksuelen. Tezamen met het geloof in de maakbaarheid van de mens is ook de tijd voorbij van het ontwerpen van vaste deterministische schema's over vrouwelijkheid en manlijkheid. De gedachte bijvoorbeeld dat de penisnijd bij de vrouw een cruciale factor zou zijn in de vorming van de vrouwelijke seksualiteit kan thans zowel qua inhoud als wat betreft manier van denken als volkomen obsoleet beschouwd worden. Penisnijd is één van de vele antwoorden die een meisje kan vinden op de vragen die de begrenzingen en onveranderlijkheid van het lichaam oproepen. 'Kan ik bewonderd worden en actief zijn met dit lichaam?' En gegeven de jaloezie die een kind in zichzelf en bij anderen bemerkt, is penisnijd een voorkomend antwoord op deze vraag. Het gaat erom alle mogelijkheden open te laten bij het exploreren van de vele tegenstrijdige wensen en conflicten, vragen en antwoorden, die geïntegreerd worden tot een individueel gevoel man of vrouw te zijn, in interactie met anderen.

Homoseksualiteit

In veel psychoanalytische verenigingen wordt momenteel fel gedebatteerd over homoseksualiteit en met name over de kwestie of homoseksuelen tot de psychoanalytische opleiding kunnen worden toegelaten. Hoewel de voorzitter van het panel in zijn inleiding de pathologie als uitgangspunt nam, gaf het panel een goed beeld van de uiteenlopende psychoanalytische opvattingen op dit moment. De Amerikaanse homoseksuele opleidingsanalyticus Roughton, die voorzitter is van een Amerikaanse werkgroep waarin de opgedane ervaringen met homoseksuele kandidaten geëvalueerd worden, vertolkte het meest liberale standpunt dat homoseksualiteit een 'normale' uitings- en belevingsvorm van seksualiteit is. In de discussie werd geoponeerd dat psychoanalytici niet voor zoete koek hoeven aan te nemen dat zij

zich zouden moeten bevrijden van een vooroordeel wanneer zij menen dat heteroseksualiteit 'normaler' is dan homoseksualiteit. Maar doet 'normaliteit' er eigenlijk wel toe en is het niet veel belangrijker dat een analyticus een open instelling heeft tegenover het klinische materiaal en de klinische feiten, ook wanneer het homoseksuele patiënten betreft? In de discussie werd opgemerkt dat men naar andere parameters dan 'normaliteit' moet zoeken omdat de bestaande al decennia lang geen nieuwe gezichtspunten opleveren. De houding ten opzichte van de werkelijkheid zou zo'n parameter kunnen zijn, waarbij in de homoseksualiteit een deel van de (heteroseksuele) werkelijkheid wordt afgewezen zonder dat de rest van de persoonlijkheid hierdoor wordt aangetast.

Conclusie

Aan het slot van het congres verwoordde Kernberg, de nieuwe voorzitter van de IPA, wederom dat de psychoanalyse van alle kanten bedreigd wordt. Niet het minst door de vele behandelingsvormen die een verwaterde vorm van psychoanalyse aanbieden. Omdat zij goedkoper zijn, minder lang duren en goede behandelingsresultaten claimen, tasten zij de geloofwaardigheid van de analyse aan bij het brede publiek en de financier. De toekomst ligt niet in het isolement, maar in het accepteren dat zowel patiënten als opleidingskandidaten minder in aantal zullen zijn. Van daaruit, aldus Kernberg, dient met kracht een nieuwe integratie van de psychoanalyse binnen de psychiatrie, klinische psychologie, enzovoorts nagestreefd te worden. Onderzoek staat hierbij hoog in het vaandel geschreven.

Het organiseren van internationale congressen is één van de voornaamste doelstellingen van de IPA en over de toekomst daarvan sprak hij niet. Toch zou er veel aan de inhoudelijke organisatie verbeterd kunnen worden. Te vaak leek het van het allergrootste belang dat uit ieder werelddeel iemand wat zei. Te vaak bleek de voorzitter van een discussiepanel een minimale taakopvatting te hebben. Er werd te veel theorie te berde gebracht en veel te weinig klinisch materiaal.

Maar was het nu de moeite waard? Ondanks de eerdergenoemde reserve is het antwoord beves-

tigend: vooral de pluriforme, 'postmoderne' benadering van de analyse gaf een vrijheid en wederzijdse acceptatie aan het discours, dat zo'n massaal congres geleidelijk interessant maakte. Het hield ook een belofte in over een duurzame levensvatbaarheid van een psychoanalyse die beweeglijk is en aansluiting zoekt bij de wereld om haar heen.

J. Ubbels, psychiater/psychoanalyticus voor volwassenen en kinderen en opleidingsanalyticus bij de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse, is als staflid verbonden aan het NPI Amsterdam. Daarnaast is hij vrij gevestigd.

De bezoeker

Hein de Jong

De bezoeker is een toneelstuk van de opkomende Franse schrijver Eric-Emmanuel Schmitt. Zijn voorbeelden zijn Sartre, Beckett en Camus, maar in plaats van de visie dat de wereld absurd is, stelt de schrijver dat zij mysterieus is.

In *De bezoeker* gebruikt de schrijver het tragische verhaal van de zieke Freud die in 1938 door de Gestapo gedwongen werd een verklaring te ondertekenen waarin stond dat hij goed was behandeld, alvorens hij uit Wenen mocht vertrekken. 'Ik kan u de Gestapo van harte aanbevelen', schreef Freud. In de 'grap' van Freud blijft zijn waardigheid behouden; hij is wel geestig maar echt komisch wordt het niet. In het toneelstuk wordt de toeschouwer heen en weer geslingerd tussen tragedie en komedie. De schrijver zegt hierover in een interview: 'Wat de oude zieke Freud in *Le Visiteur* meemaakt met de Gestapo is tragisch, maar de mensen komen glimlachend de zaal uit.'

De tweede laag gaat over de dialoog tussen Freud en de bezoeker. Anna Freud wordt door de Gestapo meegenomen, zodat haar vader alleen en ziek in zijn werkkamer achterblijft. In een prachtige rol verschijnt dan Henk van Ulzen als een standbeeld in een dandy-achtige pose in de vensterbank.

De bezoeker vraagt een behandeling en Freud,

goed gespeeld door Eric Schneider, wijst hem geïrriteerd op de gang van zaken bij aanmelding. De bezoeker laat zich echter niet wegsturen. Ten slotte vraagt Freud maar naar zijn naam, waarop de bezoeker zegt dat mensen zijn naam niet uitspreken. Freud wordt uitgedaagd maar slaagt niet voor dit examenvraagje. God, wiens naam niet wordt uitgesproken, is hier een vriendelijke plaaggeest die Freud te slim af wil zijn. Freud staat hier ook voor de intelligentsia van de twintigste eeuw die het naderend onheil, ondanks alle signalen, niet ziet aankomen. In die zin verschijnt God als een waarschuwend profet, maar houdt die rol niet vol. Hij moet bedekte grappen maken om Freud uit te dagen, hij dreigt met weggaan en zegt: 'Adieu', waarop Freud paradoxaal zegt: 'Nee, ga niet weg.'

Wanneer Freud vindt dat de illusie lang genoeg geduurd heeft en de bezoeker wil verjagen, wordt hij toch weer nieuwsgierig. Beiden hebben iets met elkaar, God wil wel eens mens zijn en Freud wel eens God. Alleen God wil Freud niet bekeren en hij plaagt hem door te zeggen dat Freud de mens wel wil bekeren, namelijk tot atheïsme. God wint het ook van Freud wat betreft de analytische houding. Hij is gewend aan projecties, hij heeft borsten gehad, is de zoon geweest, maar, zo stelt hij: 'Het gaat om de liefde, niet om het ontzenuwen van raadseltjes (als van de sfinx).' Zo laat Freud zich haast weer meeslepen, maar realiseert zich dat het toch een ontsnapte patiënt moet zijn met fantasieverhalen die bezig is een folie à deux te bewerkstelligen.

Later wordt de hulpvraag duidelijker. God heeft geen vader, geen moeder, geen jeugd en geen onbewuste. Hij is niet analysabel en niet te helpen. Eenmaal op de bank gelegen kan hij tot schrik van Freud alleen maar een jeugdherinnering van Freud reproduceren. God weet ook niet meer wie hij zelf is. 'Misschien ben ik een schrijver met een goed verhaal.' Hij heeft zijn verhaal geschreven over mensen die de vrijheid hebben tot goed en kwaad. Hij kan zelf niets meer aan de loop van de geschiedenis doen. Desondanks klaagt Freud hem aan en smeekt: 'Doe wat', maar God antwoordt: 'Misschien ben ik wel een hallucinatoire bevrediging.' Zo wordt de intelligentsia met haar eigen argu-

menten om de oren geslagen. De intensiteit waarmee beide grootheden elkaar op toneel te lijf gaan is niet zonder libido.

Wanneer Anna terugkomt en haar vader achter de gordijnen een man ziet zoeken, weet zij genoeg. Zij bereidt een kalmerend middelje voor. Freud schiet met zijn pistool door het openstaande raam op God, die daardoor is weggevlucht, en roept heel dubbelzinnig tegen Anna: 'Ik heb hem gemist.'

Het is een stuk waarin de komedie het meestal van de tragedie wint. Dit geeft bij de toeschouwer soms een wrang gevoel; hij wordt meege-

trokken in grappige situaties met de dreigende vernietiging in het vooruitzicht. De toeschouwer weet als het ware meer dan God in het toneelstuk. Er zijn momenten van wanhoop en absurditeit en zelfs van liefde. Misschien wil de schrijver met dit samenstel van leed, humor, absurditeit en liefde aangeven wat mysterie is. Hoe dan ook, het toneelstuk is de moeite waard om te zien.

H. de Jong is vrijgevestigd psychiater en psychoanalyticus te Amsterdam.